

PSYCHOLOGY

Вікові досягнення особистісного розвитку дитини 5 – 7 років життя та критеріальні оцінки її мовленнєвої поведінки

С. А. Михальська

Кафедра корекційної педагогіки та інклюзивної освіти
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна
Corresponding author. E-mail: svtlana2308@hotmail.com

Paper received 30.12.19; Accepted for publication 18.01.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2020-219VIII87-12>

Анотація. У статті представлено теоретичний аналіз вікових досягнень особистісного розвитку дитини старшого дошкільного віку та критеріальні оцінки її мовленнєвої поведінки. Обґрунтовано, що життєві компетентності особистості дитини виступають критеріальними оцінками в оцінці динамічних змін розвитку особистості дитини. Визначено, що критеріальними оцінками в аналізі досягнень особистісного розвитку дитини, що виявляються в мовному спілкуванні через комунікативно-мовленнєві ознаки, виступають афективні, конативні, когнітивні прояви психіки, що характеризують особистість дитини як цілісність.

Ключові слова: особистість, дитина, розвиток, мовленнєва поведінка.

Вступ. Особистість формується в процесі активної взаємодії з навколишнім світом, опановуючи соціальний досвід, суспільні цінності. Дошкільне дитинство це вік початкового фактичного утворення особистості, а мовленнєва поведінка дитини це реалізований у взаємодії з оточенням вимір особистісної активності. На основі відображення людиною об'єктивних відносин відбувається формування внутрішніх позицій особистості, індивідуальних особливостей психічного складу, складається характер, інтелект, її ставлення до навколишніх і до самого себе. Можна стверджувати, що проблема особистісного розвитку та становлення мовленнєвої компетентності дошкільника є однією з найважливіших у дитячій психології.

Короткий огляд публікацій з теми. Важливий внесок у розробку проблеми розвитку особистості дитини дошкільного віку зробили такі психологи, як Л.І. Божович, П.Я.Гальперін, Д.Б.Ельконін, О.В. Запорожець, О.М. Леонтьєв та ін.

Класичними фундаментальними працями, в яких висвітлений зв'язок психіки і мовлення, вважаються дослідження Л.С. Виготського, Ж.Піаже, О.О.Леонтьєва, О.Р.Лурія, Д.Б.Ельконіна та ін. Зокрема, вивченням мовлення займалися Т.В.Ахутіна, Л.С.Виготський, І.О.Зімяня, Т.О.Ладигенська, О.О.Леонтьєв, О.Р.Лурія та інші.

Питання онтогенезу спілкування, міжособистісних взаємин дітей з дорослими та однолітками, впливу міжособистісних взаємин на формування особистості дитини досліджувались таким науковцями, як Л.С. Виготський, Я. Л. Коломінський, Г.С. Костюк, М.І. Лісіна, С.Д. Максименко, В. С. Мухіна, Р.В. Павелків, Т.О. Піроженко та багато інших.

Аналіз сучасного стану теоретичної розробки проблеми спілкування проведений О. М. Гавалешко [2], дозволив встановити, що спілкування є внутрішнім джерелом активності особистості. При недостатньому спілкуванні дитини з дорослими і однолітками темп розвитку її мови та інших психічних процесів уповільнюється.

Мета: проаналізувати вікові досягнення особистісного розвитку дитини старшого дошкільного віку та критеріальні оцінки її мовленнєвої поведінки.

Матеріали і методи: теоретичний аналіз літературних джерел із використанням порівняння, синтезу, абстрагування, узагальнення.

Результати та їх обговорення. Видатні психологи підкреслювали, що завдання освіти не можуть бути успішно вирішені з позицій розуміння дитини, як маленького дорослого. Жодні зміни в побудові освіти, нові технології, нові предметні курси та форми організації навчання не дозволять зробити істотні кроки, якщо не будуть ґрунтуватись на психологічних особливостях дитини: на врахуванні психологічної специфіки кожного вікового періоду. Індивідуальність особи, її потенційні можливості засвоїти культурний пласт суспільства, потреби та інтереси, спрямованість соціальної активності є найважливішими чинниками її соціалізації, в процесі якого відбувається особистісне становлення дитини. Перші сім років життя – сенситивний період для соціалізації особистості, засвоєння нею суспільних цінних еталонів поведінки. Соціальна та емоційна активність реалізує потребу зростаючої особистості бути суб'єктом освоєння світу природи, культури, самої себе.

Виходячи з позиції цілісного підходу до оцінки особистісного зростання дитини комплексна оцінка розвитку має проводитись за такими напрямками:

- фізичний (визначення рівня загального розвитку дитини, її відповідності віковим нормам, розвитку дрібної моторики, способу пересування тощо);
- мовленнєвий (визначення рівня мовленнєвого розвитку та використання вербальної/невербальної мови, наявності мовленнєвого порушення та його структури);
- когнітивний (визначення рівня сформованості таких пізнавальних процесів, як сприймання, пам'ять, мислення, уява, увага);
- емоційно-вольовий (виявлення здатності дитини до вольового зусилля, схильностей до проявів порушень поведінки та її причин);
- освітньої діяльності (визначення рівня сформованості знань, вмінь, навичок відповідно до навчальної програми або основних критеріїв формування вмінь та навичок дітей дошкільного віку).

Така позиція послідовно втілюється в закладах дошкільної освіти в ситуаціях прийняття рішень про подальше навчання дитини в умовах систематичного шкільного навчання, для вирішення питань звернення до спеціалізованих освітніх закладів, а також в ситуаціях психолого-педагогічного супроводу та підтримки розвитку дитини.

Сформована життєва компетентність базується із сформованих наскрізних вмінь: критичне мислення; здатність працювати в команді; оцінювати ризики та приймати рішення; розрізняти та конструктивно керувати емоціями; логічно обґрунтовувати.

Для дитини дошкільного віку першочерговими для розвитку критичного мислення та означених наскрізних вмінь виступає розвинена здатність самостійного мислення на основі образних та словесно-логічних понять, розвиненість емоцій та здатність керувати поведінкою. Все це означає спрямованість розвивальних та виховних дій дорослого на гармонізацію емоцій та інтелекту дитини.

Освітній стандарт дошкільної освіти (Базовий компонент дошкільної освіти, 2012) визначає сучасні вимоги суспільства до «достатнього та необхідного функціонування дитини в соціумі, ступеня її фізичного та соціального розвитку», тобто компетентність у царині внутрішнього, психічного світу й трактується як уявлення дітей дошкільного віку про пізнавальну активність, світ почуттів, цілеспрямовану діяльність, освоєння власного «Я» [1].

Життєві навички визначаються як низка психологічних і соціальних компетентностей, які допомагають людині ладнати зі своїм внутрішнім світом і будувати продуктивні стосунки із зовнішнім оточенням. Визначення всесвітньої організації охорони здоров'я життєвих навичок як здатності людини до адаптації, позитивної поведінки і подолання труднощів повсякденного життя, дозволяють характеризувати життєві навички як «психосоціальні компетентності».

Подальша конкретизація поняття наповнює змістом психологічні компетентності: позитивне ставлення до світу, себе та інших; комунікативно-мовленнєві навички; адекватна самооцінка; навички прийняття рішень/вибору/розв'язання проблемних ситуацій; здатність розрізняти та говорити про почуття (відчуття); та соціальні компетентності: готовність до взаємодії з дітьми/дорослими; вміння слухати іншого; вміння миритися, вибачатися, вибачати; здатність співчувати, надавати та просити про допомогу; прагнення бути частиною групи; вміння організувати гру, грати, діяти разом.

Визначення життєвих – психологічних та соціальних компетентностей, що характеризують особистісний розвиток дитини та проявляються у її поведінці дозволяє характеризувати критерії та оцінки очікуваних освітніх результатів освітніх впливів дорослих. Передбачення основного призначення дошкільної освіти як здійснення цілей особистісного розвитку спрямовує організацію освітнього процесу в такий спосіб, щоб формувати у дитини адекватну картину Світу, образ «Я», позитивну самооцінку та конструктивні життєві навички.

Аналізуючи освітню програму «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку [3] представимо освітні завдання у спосіб, що надає інформацію про ха-

рактер змін та тенденцій в організації життєзабезпечення дітей дошкільного віку в умовах дошкільного освітнього закладу і які характеризують зміст життєвих – психологічних та соціальних компетентностей. Базовий рівень завдань для дитини 6-го року життя:

Розширювати: цілісну «Картину світу»; емоційно-ціннісне ставлення до оточуючого Світу; уявлення про: власні особистісні якості, особистісні якості інших людей/дітей, емоційні прояви інших людей/дітей, про переваги та здібності, про свої недоліки (об'єктивна самооцінка), варіанти реакції на емоційні прояви інших людей/дітей; інтерес до: пізнання людей/дітей найближчого оточення для налагодження та підтримки ефективного спілкування; пізнання іншої дитини як особливої, неповторної людини для побудови та підтримки взаємодії; потребу цінувати дітей/людей, які поряд «Як добре, що Сергійко такий чесний та справедливий!»; пізнавальну потребу помічати відмінності між людьми та вряховувати це у побудові відносин.

Розвивати життєві навички (психосоціальні компетентності), які є характеристикою особистісного розвитку дитини:

- психологічні: комунікативно-мовленнєві навички, позитивне ставлення до світу, себе та інших, позитивна самооцінка, самоцінність та самоповага, навички прийняття рішень/вибору/розв'язання проблемних ситуацій, здатність розрізняти та говорити про почуття (відчуття);

- соціальні: готовність до взаємодії з дітьми/дорослими, вміння слухати іншого, вміння миритися, вибачатися, вибачати, не ображатися і не ображати, здатність співчувати, надавати та просити про допомогу, прагнення бути частиною групи, вміння організувати гру, грати, діяти разом;

Навчати: виявляти (на віковому рівні, наприклад, добрий, щедрий, сміливий тощо) особистісні якості у себе, у інших дітей, у дорослих в різних життєвих ситуаціях; висловлювати позитивні переконання та твердження стосовно себе та інших людей; спиратися у діях і вчинках на відомий позитивний досвід; інформувати про власні досягнення; узгоджувати власні потреби з потребами інших людей; помічати небезпеку в повсякденному житті (поведінка на дорозі, незнайомі люди тощо); характеризувати людей, відповідаючи на запитання «Розкажи, який Він/Вона?»; аналізувати власні вчинки у відповідності до загальнолюдських цінностей та норм суспільства; спиратися у діях і вчинках на власний позитивний досвід, презентувати про власні та спільні досягнення; діяти в небезпечних ситуаціях (один вдома, «щось пішло не так» тощо);

Створювати умови (ситуації) в яких дитина: висловлює свою думку; має можливість відчувати приналежність до спільноти групи(родини); має відчувати що її цінують; має можливість зчитувати і вірно реагувати на різні емоційні прояви оточуючих (дітей та дорослих); обґрунтовує та захищає власну думку; може надати почуття значущості одноліткам; має можливість зважити наслідки власних дій/вчинків на самопочуття оточуючих; має можливість відчувати власну неповторність; не залишається осторонь різних соціальної ситуації взаємодії між дітьми.

Розділи програмних освітніх завдань відображають

комплексний підхід до процесу формування особистісних компетентностей дитини (емоційно-ціннісне ставлення, знання, вміння, життєві навички), що трактується як життєва компетентність. Будь-яка ситуація розвитку (ситуація взаємодії дорослого з дитиною) повинна реалізувати напрямки цих освітніх завдань. Вони конкретизовані в розділах програми, які відповідають лініям психічного розвитку дитини: емоційному, інтелектуальному, вольовому.

Реалізація означених освітніх завдань демонструє результативність освітніх впливів дорослих, тому саме життєві компетентності особистості дитини виступають критеріальними оцінками в оцінці динамічних змін розвитку особистості дитини. Для дитини сьомого року життя, незалежно від умов де виховується дитина (в умовах родинного виховання, закладах дошкільної освіти, центрах розвитку дитини або у першому класі початкової школи) критеріальні оцінки особистісного розвитку залишаються незмінними, хоча поглиблюється змістова частина освітніх завдань.

Базовий рівень завдань для дитини 6-го року життя доповнюється на поглиблений рівень освітніх завдань розвитку для дитини 7-го року життя.

Формувати: емоційно-ціннісне ставлення до себе як до частини оточуючого Світу; уявлення про особистісні якості людей та самого себе; інтерес до пізнання іншої дитини як особливої, неповторної людини; пізнавальну потребу помічати відмінності між людьми;

Розвивати життєві навички (психосоціальні компетентності):

- психологічні: комунікативно-мовленнєві навички; позитивне ставлення до світу, себе та інших; адекватна самооцінку; навички прийняття рішень/вибору/розв'язання проблемних ситуацій; здатність розрізняти та говорити про почуття (відчуття);

- соціальні: готовність до взаємодії з дітьми/дорослими; вміння слухати іншого; вміння миритися, вибачатися, вибачати; здатність співчувати, надавати та просити про допомогу; прагнення бути частиною групи; вміння організувати гру, грати, діяти разом.

Навчати: характеризувати людей, відповідаючи на запитання «Розкажи, який Він/Вона?»); аналізувати власні вчинки у відповідності до загальнолюдських цінностей та норм суспільства; діяти в небезпечних ситуаціях (один вдома, «щось пішло не так» тощо).

Визначення життєвих компетенцій як сутнісних ознак особистісного зростання, дозволяє зазначити й те, що здатність до саморегуляції поведінки – це ще одна сутнісна ознака особистості. Відомо, що досить довгий час в онтогенетичному розвитку збалансованість психологічних процесів досягається завдяки неусвідомлюваним механізмам так званої базальної емоційної регуляції. Ці механізми працюють незалежно від бажання людини, і сенс їхньої роботи полягає в забезпеченні психологічно комфортного і стабільного стану внутрішнього світу. Вони діють протягом всього життя людини, але з ускладненням життєвої ситуації (а це є прямим наслідком розвитку і соціалізації) їх дія виявляється недостатньою – занадто складними й неоднозначними стають умови життя. Тому в особистості здійснюється формування принципово нових механізмів, які свідомо управляються самою людиною.

Важливою якісною ознакою особистісного розвитку

виступає також усвідомлений характер прояву активності дитини у різних видах діяльності та поведінки. Розвиток свідомості дитини та усвідомлення досвіду життя є критерієм в оцінці вікових змін та вікових надбань, які висвітлюють динамічні зміни вікової періодизації розвитку людини. Набуття якостей усвідомлення та розвитку свідомості в цілому пов'язане з розвитком понятійного мислення, і цей процес віддзеркалює оволодіння дитиною мовленням.

Комплексний підхід до оцінки мовлення як інтегрованої характеристики особистісного розвитку [4] надає можливість врахування творчих можливостей дитини в оцінці ситуацій спілкування, творчих навичок у створенні мовленнєвих текстів, особистісних очікувань, ціннісних орієнтацій, що відображають відносини між людьми і які опосередковують активність дитини, що надає дитині змогу діяти самостійно від імені власного «Я». І тому безсумнівно важливим аспектом вивчення загальних закономірностей прояву соціальної та інтелектуальної активності дошкільника, є аналіз досягнень дитини у комунікативно-мовленнєвому розвитку.

Критеріальними оцінками в аналізі досягнень особистісного розвитку дитини, що виявляються в мовному спілкуванні через комунікативно-мовленнєві ознаки, виступають афективні (емоційні), конативні (поведінкові), когнітивні прояви психіки, що характеризують особистість дитини як цілісність.

Можливість аналізу даного явища, тобто процесу оволодіння і користування дитиною мовною системою для цілей пізнання і спілкування з навколишнім світом, дозволяє по-новому поставити проблему реалізації дитиною комунікативних потреб і їхнього зворотного впливу на духовну розвиненість і творчі потенції особистості. Освоєння культурного досвіду взаємодії, у якому сама мова має властивості історичної обумовленості розвитку, психічною природою, системно-структурною організацією і соціальним характером виникнення і вживання підсилює якісну характеристику процесу становлення «людського», індивідуального, особистісного через генезис мовленнєвого розвитку дитини.

Зауважимо, що для сучасної дитини недостатнім є вимога від дорослого діяти тільки за зразком. Для дітей характерним є втрачання мотивуючої сили слова «треба», якщо відсутнє розуміння смислу: «Навіщо це потрібно?», якщо відсутня відповідь на питання. Тобто призначення смислу та осмислення особистих дій для дитини надзвичайно підвищилося. Сучасні діти більш прагматичні, що і вимагає цілеспрямованості, осмисленості дій в освітньому процесі з дошкільниками, які від початку вважають себе рівноправними дорослим. Тож дорослі повинні відповідати очікуванням дітей, щодо потреб розвитку і мають навчитися організовувати свою діяльність з дітьми в умовах швидкоплинності та багатозадачності. Досвід організації осмисленої життєдіяльності в умовах дошкільного закладу, де дитині пропонуються різноманітні специфічні дитячі види діяльності – ігрова, пізнавальна, художньо-образна, надає їй безцінну розвивальну практику чередування різних видів активності та здатності переключатися, розслаблятися.

Отже, виходить, що сьогодні треба виховувати дитину, спираючись тільки на гідність і повагу, а не на слухняність і тиск. Дитина відчуває щастя, реалізуючи себе в різних формах і видах активності, де повною мірою

розкриваються її особисті інтереси, таланти, і здібності. Все це вимагає по-новому оцінити категорію досвіду, навички комунікації і взаємодії з оточуючим світом і навички самопрезентації. Освіта має не підготовляти дитину до життя і школи, а збагачувати її досвід життєдіяльності у згоді з самим собою, з оточуючим світом людей і природи. Тим самим, критерії особистісного розвитку дитини 5-7 років життя, яка готова до змін соціальної ситуації, до змін провідного виду діяльності на зламі перехідного періоду від дошкільного до молодшого шкільного віку відображають набуття новоутворень та досягнень психологічної зрілості [3; 5].

Психологічна розвиненість дитини дошкільного віку характеризується можливістю дитини проявити свою продуктивну активність у взаємодії з навколишнім світом через різні види діяльності. Така розвиненість передбачає фізичний, емоційний, пізнавальний і особистісний розвиток дитини. Вказані якості є фундаментальними для новоутворень дошкільного дитинства, вони визначають психічну активність дитини як суб'єкта розвитку та подальшого саморозвитку і забезпечують легку адаптацію дитини до нового соціального статусу – статусу учня початкової школи.

Дошкільна зрілість визначається сформованістю всіх психічних процесів. Розвиненість та зрілість емоційних, когнітивних, вольових психічних процесів надає дитині якісно нові можливості прояву свого «Я» у всіх видах діяльності та поведінці у оточенні. Дитина може діяти

не тільки за зразком, але й на творчому рівні. Творча активність дитини у всіх специфічно дитячих видах діяльності формує особистісні якості дитини – від елементарних уявлень та позитивного ставлення дитини до свого внутрішнього світу – думок, почуттів, мрій, бажань, мотивів, планів, ідеалів, цілей, прагнень до становлення основ її світогляду і розвиненістю її свідомості. Якісний розвиток всіх психологічних досягнень дитини, що характеризується у комплексному визначенні «дошкільна зрілість» передбачає здатність дитини проявити особистісну активність у всіх специфічно дитячих видах діяльності.

Висновки. Узагальнення теоретичних підвалин щодо критеріїв оцінки особистісного розвитку дитини 5-7 років життя та його прояву й здійснення у взаємодії з соціальним оточенням у мовленнєвій поведінці призводить до висновку, що комплексна оцінка дошкільної зрілості дитини має проводитись через характеристики сформованих життєвих психологічних та соціальних компетентностей та адекватних до них навичок й вмінь взаємодії з дорослими та однолітками, через характеристику саморегуляції поведінки та усвідомлений характер прояву активності дитини у різних видах діяльності та поведінки. Перспективами подальших розвідок у даному напрямі є розроблення рекомендацій з організації надання психолого-педагогічних, корекційно-розвивальних послуг та рекомендацій щодо освітньої програми для становлення особистості дитини та формування мовленнєвої поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базовий компонент дошкільної освіти/Науковий керівник: А. М. Богущ; Авт. кол-в: Богущ А. М., Беленька Г. В., Богиніч О. Л., Гавриш Н. В., Долинна О. П., Ільченко Т. С., Коваленко О. В., Лисенко Г. М., Машовець М. А., Низковська О. В., Панасюк Т. В., Піроженко Т. О., Поніманська Т. І., Сідельнікова О. Д., Шевчук А. С., Якименко Л. Ю. К.: Видавництво, 2012. 26 с.
2. Гавалешко О. М. Інтеграція комунікативних та творчих компонентів у структурі самосвідомості особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології». Київ, 2001. 20 с.
3. Освітня програма «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку/[Н. В. Гавриш, Т. В. Панасюк, Т. О. Піроженко, О. С. Рогозянський, О. Ю. Хартман, А. С. Шевчук]; За заг. наук. ред. Т. О. Піроженко. К.: Українська академія дитинства, 2017. 80 с.
4. Піроженко Т. О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника. Тернопіль: Мандривець, 2010. 152 с.
5. Піроженко Т. О. Особистість дошкільника: перспективи розвитку: навч.-метод. посіб. Тернопіль: Мандривець, 2010. 136 с.

REFERENCES

1. Basic component of preschool education/Scientific adviser: A.M. Bogush, Ed. counts: Bogush A.M., Belenka G.V., Boginich O.L., Gavrish N.V., Dolynna O.P., Ilchenko T.S., Kovalenko O.V., Lysenko G.M., Mashovets M.A., Nizkovskaya O.V., Panasyuk T.V., Pirozhenko T.O., Ponymanskaya T.I., Sidelnikova O.D., Shevchuk A.S., Yakimenko L. Yu. Kyiv: Publisher, 2012. 26 p.
2. Gavaleshko O.M. Integration of communicative and creative components in the structure of personal consciousness: abstract. diss. for scientific research. Degrees of Cand. psych. Sciences: spec. 19.00.01 "General Psychology, History of Psychology". Kyiv, 2001. 20 p.
3. Educational program "A confident star" for preschoolers/[N. V. Gavrish, T. V. Panasyuk, T. O. Pyrozhenko, A. S. Rogoziansky, O. Yu. Hartman, A. S. Shevchuk]; For the title. Sciences. ed. TO Pirozhenko. K.: Ukrainian Academy of Childhood, 2017. 80 p.
4. Pirozhenko T.O. Communicative and speech development of a preschooler. Ternopil: Mandryvets, 2010. 152 p.
5. Pirozhenko T.O. Preschool personality: prospects for development. Ternopil: Mandryvets, 2010. 136 p.

Age achievements of child's personal development at the age of 5 - 7 years old and criterion assessments of her/his speech behavior S. A. Mykhalska

Abstract. The article presents a theoretical analysis of preschool child's age-old achievements and the criterion evaluation of her/his speech behavior. It is substantiated, that vital competences of child's personality act as criterion assessments evaluating dynamic changes in child's personal development. It is determined, that criterion assessments in achieving analysis of child's development and manifesting in speech communication through the communicative and speech characteristics, are affective, connective, cognitive manifestations of psyche that characterize the child's personality as a whole.

Keywords: *personality, child, development, speech behavior.*